

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

**MİNYATÜRLERDE TÜRK BÜYÜKLERİ
VE
ALP ARSLAN**

Nurhan Atasoy

Günümüze gelen, minyatürle resimlendirilmiş Türk tarih kitaplarının hemen hepsi Osmanlı tarihine aittir. Osmanlı minyatür sanatında ayrı bir tür olarak gelişen tarihî ressamlığın ilk örneklerini Kanunî Sultan Süleyman devrinde buluyoruz. Kanunî devrinden itibaren gelişen bu tür, Osmanlı minyatür sanatına esas karakteristiklerini kazandırmıştır. Tarihî konuları işleyen Osmanlı minyatürlerinde de esas gaye tarihî gerçekleri aksettirmedir. Muayyen seferleri veya bâzı padişahların saltanatları sırasında yaşanan önemli olayları konu alan tarihî eserlerin minyatürlerle resimlendirilmesinde, konuyla ilgili olan bir çok Türk büyüğü de canlandırılmıştır. Bunlarda ele alınan şahıslar, resimlendirilen tarihî olay sırasındaki yaş ve görünüşlerine uygun olarak tasvir edilmişlerdir. Bu bakımdan, tarihî ressamlığın gerçekçilik anlayışına paralel olarak, minyatür sanatının esas prensipleri içinde kalan bir portrecilik de gelişme imkânını bulmuştur.

Osmanlı minyatür sanatında portreciliğin temelleri tarihî ressamlıktan daha önce, Fâtih Sultan Mehmed zamanında atılmıştır. Fâtih devrinde Osmanlı sarayına dâvet edilen ve burada çalışan batılı sanatkarların bu sanat

kolunun doğuşunda tesirleri muhakkak ki olmuştur. Ancak bu tesir doğu sanatı içinde gelişen ve kökleri çok eski devirlere kadar inen Türk resmi üzerinde anlayış yönünden görülmektedir. Bunun en güzel örnekleri Fâtih devrinde Sinan Bey ile Kanunî ve II. Selim zamanında «Nigârî» diye tanınan Haydar Reis'in yaptığı portrelerdir.

Zamanla, tek tek yapılan portreler kitap resmi olarak görülmeye başlamıştır.

III. Murad devri Şehnâmecilerinden Seyyid Lokman tarafından yazılan «*Kıyâfet al-insaniye fî şemâil al-Osmaniye*» adlı eserde Osman Gazi'den itibaren Sultan III. Murad'a kadar Osmanlı hükümdarları sırayla ele alınarak siyasî hayatları, mizaçları, dış görünüşleri ve insan üzerinde bıraktıkları intibaları anlatılmaktadır. Eser, devrin meşhur nakkaşı Osman tarafından 12 Sultan portresiyle resimlendirilmiştir. Elimizde XVI. yy. da yapılmış dört kopyesi¹ bulunan eserin başındaki izahattan herbir hükümdar portresinin yapılmasına geçilmeden evvel görüntü, karakter ve mizacı hakkında kendi devirlerine âit kaynakların gözden geçirilmiş olduğunu öğreniyoruz². Nakkaş Osman, hükümdarların bu kaynaklardan tesbit edilen bilgilere dayanarak, hayalinde canlandırdığı görünüşlerini çizmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşayan Derviş Mehmed İbni Şah Ramazan «*Subhetü'l-ahbar*» adını taşıyan eserinde Adem'le Havva'dan başlayarak İran, Kısas-ı Enbiya ve Arap efsâne kahramanları, Hz. Peygamberden itibaren Emevî, Abbasî, Selçuklu, Moğol hükümdarları ve son olarak da Osmanlı sülâlesini ele almaktadır. Eserin XVI. yy. sonunda (III. Mehmed) ve XVII. yy. da yapılmış bir kaç minyatürlü nüshası vardır³. Bun-

1 İst. Üniv. Ktp. Ty. 6087 ve Ty. 6088; Bunlar 987/1579 tarihlidir. Ty. 6088 nüshasına sonradan III. Mehmed'in portresi ilâve edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan R. 1265 envanter numaralı olanı 1003/1595 tarihlidir H. 1563 ise tarihsiz bir nüshadır.

Fehmi Edhem Karatay-Ivan Stchoukine, *Les Manuserit Orientaux illustrés de la Bibliothèque de L'Université de Stamboul*, Paris 1933, s. 1-2.

Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1691, c. I. s. 236.

Nurhan Atasoy, *Nakkaş Osman'ın Eserleri ve Osmanlı Sanatına getirdiği yenilikler*, İstanbul, 1962, s. 31-33 (Basılmamış doktora tezi).

2 Nigâr Anafarta, *Topkapı Palace, Portraits of the Sultans*, İstanbul 1967, s. 11.

3 V. Minorsky, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin, 1958, s. 43-45, Resim 20-22; *Subhatü'l-Ahbâr*, İstanbul, 1968. (Avusturya Millî Kütüphanesinde Cod. A.F. 50 numarada kayıtlı bulunan XVII. yüzyıla âit 102 minyatürden mürekkep elyazması bir Türk eserinin İstanbul'da Doğan Kardeş Matbaasında yapılan tıpkı baskısı ve Kurt Holter'in tıpkı baskı hakkında izahat broşürü).

larda önemli şahısların tasvirleri soy kütüğü şeklinde hazırlanmıştır. Eserdeki Osmanlı hanedanına âit tasvirler minyatürcünün zamanına yaklaştıkça daha gerçekçi detayları göstermeye başlar, Osmanlılardan önceki Türk büyüklerinin tasvirlerine yer verilmemiştir. Osmanlı devrinde resimlendirilmiş Selçuklu tarihi ile ilgili esere rastlamıyoruz. Selçuklu devrinden ise minyatürlenmiş hiç bir tarihî eser günümüze gelmemiştir.

«*Câmi'üt Tevârih*»⁴, Osmanlı minyatür sanatında rastlanılan tarzda gerçekçilik ve portre anlayışında olmamasına rağmen, Osmanlılardan önceki Türk büyüklerinin tasvir edilmiş olduğu eser olarak ayrı bir ehemmiyet kazanmaktadır. Moğol hükümdarı Gazan Han(1295-1304) zamanında hazırlanmasına başlanan ve ölümü üzerine Olcayto(1304-16) devrinde devam edilen bu büyük eser bir dünya tarihidir. Gazan Han'ın veziri büyük âlim Reşidüddin tarafından yazılan *Câmi'üt-Tevârih* iki cild olarak hazırlanmıştır. Kısmen Reşidüddin'in kendisi tarafından, kısmen idaresi altında topladığı âlimler tarafından yazılan eserin birinci cildi, Türk ve Moğol tarihine, ikinci cildi ise İslâm, Çin, Hind, İsrail ve Frenk tarihine tahsis edilmiştir.

Reşidüddin tarafından Tebriz civarında kurulan Reşidiye şehrine bu büyük eserinde çalışmalara katılmaları için çeşitli milletlerden âlim ve sanatkarlar toplanmıştır.

Farsça ve Arapça bir çok nüsha⁵ halinde yazılan *Câmi'üt-Tevârih*'in minyatürlerinde çalışan muhtelif sanatkarların el ve üslûp farkları kolayca görülebilmektedir. Maalesef çok sayıda nüshalar halinde hazırlanmasına rağmen günümüze eserin tamamı gelememiştir. Bugün *Câmi'üt-Tevârih*'in Reşidüddin zamanında yapılmış üç versiyonuna sahibiz. Bunlardan birisinin bir

4 Zeki Velidî Togan, *Reşid-üd-Din Tabib Maddesi, İslâm Ansiklopedisi*, s. 705-712.

5 Minyatürlerle resimlendirilmiş, Moğol tarihine tahsis edilmiş olan birinci cildine âit nüshalar, Paris Bib. Nat. Pers 254 (Suppl. Pers 1113), Bengal Asiatic Society D. 31 ve Leningrad Public Library «St. Petersburg İmperial Public Library, Dorn 289» da bulunmaktadır.

Genel tarih hakkında olan ikinci cildin minyatürlü nüshaları ise Edinburgh Univ. Lib. No. 20, London Royal Asiatic Society (Morley 1); İst. T. K.S. Müzesi H. 1653, H. 1654 ve dağılmış sayfalar halinde çeşitli müze ve koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Câmi'üt-Tevârih'in minyatürleri ve hakkında yapılmış yayın için bakınız : Güner İnal, *Some Miniatures of the Jami-al-Tavarikh in İstanbul*, Hazine Library No. 1653, Univ. of Michigan 1965 (Basılmamış doktora tezi); Güner İnal, *Some Miniatures of the Jami-al-Tavarikh varikh in İstanbul Topkapı Museum*, Hazine Library No. 1654, «Ars Orientalis» V., 1963, s. 163-175.

kısmı London Royal Asiatic Society'de, diğer kısmı Edinburg Üniversite Kütüphanesinde bulunmaktadır. Arapça olan bu nüsha 1307-1314 tarihleri arasında yapılmıştır. Eserin ikinci ve üçüncü versiyonları İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Farsça olarak yazılan bu eserlerden H. 1653 numara ile kayıtlı olanı 714/1314, H. 1653 numaralı olanı ise 717/1317 tarihlidir.

Câmi'üt-Tevârih'in dağılmış nüshalarından bazı minyatürler ise günümüze parçaları bazı albümlere yapıştırılmış olarak gelmiştir⁶. Bunlara Tübingen Saray albümlerinde, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. deki Fatih albümlerinde (H. 2153) de rastlanmaktadır. Ayrıca tek sayfalar halinde çeşitli müze ve kütüphanelerde bulunmaktadır.

Bunlardan Topkapı Sarayı (H. 1653) ve Edinburg (Arap 20) nüshalarında Selçuklu tarihine ait minyatürler bulmaktayız. Bu iki eserde Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın tasvirleri vardır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde 714/1314 tarihli diğer bir *Câmi'üt-Tevârih* nüshası ile birlikte ciltlenmiş olan ve Hafız-ı Ebrû adıyla tanınan 829/1425 tarihli eserin minyatürleri arasında da Alp Arslan'ı gösteren bir sahneye rastlanmaktadır.

H. 1654 nüshasında yazı arasında sayfanın üst kısmında yer alan minyatürde (s. 306 b) Alp Arslan meşhur veziri Nizâmülmülk ile birlikte görülmektedir (Resim 1). Tahtında oturan Alp Arslan, sağda bir asaya dayanarak konuşan veziriyle konuşmaktadır. Solda idama mahkûm edilmiş olan Kutulmuş'un üç oğlu oturmaktadır. Nizâmülmülk Alp Arslan'la konuşarak, şefaet etmekte ve idam cezasını sürgüne çevirtmektedir. Kutulmuş'un oğullarının arkasında Alparslan'ın silâhdarları yer alır. Taht ve Nizâmülmülk figürünün üst kısmı ile sağ kenardaki perde, olayın bina içinde geçtiğine işaret etmektedir.

Edinburg Üniversite Ktp. de bulunan (Arap 20; 138a) bir minyatürde Alp Arslan'ı tahtta görmekteyiz (Resim 2). Enine uzanan bir dikdörtgen çerçeve içinde yer alan minyatürde büyük Türk hükümdarı tahtında ellerini dizlerine, bir ayağını da tahtın önündeki iskemleye dayayarak oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Taçlı başını tahtın önüne yaklaşan bir ihtiyara

6 M. Ş. İpşiroğlu, *Saray-Alben*, Wiesbaden 1964.

Beyhan Karamağaralı, «*Câmi'üt-Tevârih*»in bilinmeyen bir nüshasına âit dört minyatür «*Sanat Tarihi Yıllığı*», 1966-1968, İst. 1968, s. 70-81.

doğru uzatmada ve onunla konuşmaktadır. Tahtın iki yanında gayet hürmetkâr bir tarzda oturan ve ayakta duran maiyeti yer alır. Tahtın iki tarafındaki sütunlar görüşmenin bir bina içersinde yapıldığını anlatmaktadırlar.

Edinburg nüshasındaki Alp Arslan'ı gösteren diğer bir minyatürde (143b) hükümdarın çehresi biraz farklı bir şekilde tasvir edilmiştir (Resim 3). Tahtında oturan Alp Arslan arkasındaki yuvarlak yastığa dayanmaktadır. Gene bir dizini altına doğru kıvrarak oturmuştur ve mendilli elini dizine dayamıştır; diğer eliyle bir asa tutmaktadır. Huzurunda oturarak elindeki kâğıdı okuyan Harzemşahlı adamı dinlemektedir. Tahtın diğer yanında oturan diğer Harzemşahlı da başındaki sarıkla sahnenin iki yanındaki hükümdarın adamlarından ayrılmaktadır.

İki nüshada da gayet sâde kompozisyonlar hâlinde hazırlanan Alp Arslan'la ilgili bu üç minyatür ortak üslûp özellikleri taşırlar, çizgici üslûptadırlar ve üç sahneye de figürler hâkimdir. Olay kahramanları sahne içine serbestçe yayılırlar. Konu ile doğrudan doğruya ilgili olmayan figürlerle doldurulmasından kaçınıldığı için esas kahramanlar kompozisyon içinde kolaylıkla belirlemektedirler. Zemin ve arka plânın tamamen düz bırakıldığı sahneler bina içinde geçmektedir. Fakat bunlarda taht ve iskemleden başka eşya görülmez. Sütun, perde gibi elemanların vazifesi de olayın bina içinde geçtiğine işaret etmekten ibarettir. İnce, uzun figürler koyu çizgilerle çizilmiştir. Çin resminin kuvvetli tesirini gösteren bu üslûptaki minyatürlerde çizgilerle belirtilmiş aynı rengin gittkçe açılan tonları ile de boyanmışlardır.

Şah-Ruh için 829/1426 yılında hazırlanmış ve minyatürleşmiş olan Hafız-ı Ebrû tarihinde⁷ (H. 1653; 202 b.) Alp Arslan'ı canlandıran minyatürde (Resim 4) hükümdar açık havada, çiçeklerle süslü bir çayıra serilmiş halı üzerinde bağdaş kurmuş, otururken tasvir edilmiştir. Hükümdar sol elini dizine dayamıştır, sağ elini sağ tarafta ayakta duran adamla konuştuğunu belirtecek şekilde hareket ettirmiştir. İki tarafta maiyetinden adamlar sahneyi sınırlandırır. Yukarıda bahsi geçen minyatürlerden tamamiyle farklı bir üslûpda yapılmış olan sahne, devrinin özelliklerini gösterir. Canlı renklerle boyanmıştır, Çin resminin tesirleri kalmamış, tamamen İslâmî minyatür sanatı üslûbu göstermektedir. Figürlerde aynı rengin tonları ile hacimleri belirtilmediğinden daha satihçi anlatım tarzı hâkimdir.

⁷ R. Ettinghausen, *An illuminated manuscript of Hâfız Ebrû in İstanbul*, Kunst des Orients, Vol. 2, 1955, s. 35.

Alp Arslan, üzerinde durduğumuz dört sahnede de birbirine ve diğer figürlere benzeyen kalıplarla çizilmiştir. Figürler hükümdarlık alâmetleri olarak tahta, başı taçlı olarak ele alınmışlardır. Oturuşları, ellerinde mendil tutuşları hükümdarlığı gösteren diğer alâmetlerdir.

Alp Arslan'ı canlandıran bu minyatürler kendi yaşadığı devirden asırlar sonra ve portre anlayışı dışında bir tasvir tarzının mahsulleri olduğu için bize bu büyük Türk hükümdarının görünüşü hakkında fikir vermekten uzaktırlar.

در کتب شریفه بطلب بادشاهی و حاجت و کفایت سلطنت بپایه رسد و در مقام که حضرت و کهنه قیوم بود مراتب کرامت
 شانه شده لکنار کشیده و بهر روی حکم صادر کرد تا آگاه و خبر و وصول اب ارسال شریفند اندیشید که اگر تا رسیدن
 و توقف کرد از دو جانب دفع خصم بتواند کردن تا از سفر این بر رفت ایجا تا اب ارسالان ملاقات افتاد دستمالی
 سلطنت و قتل و از بر رفت تا کفایت اب فتلش خطا کرد و اب ارسالان را صواب نمود کشنده شده اب ارسالان
 سک که مرا از خوشبختان و اناج او باشد که همه را بکنند و بهریش سیلها کشید و با آنچه خود بود فرمود که ممالک دیدند
 نام الملک و وزیر صواب ندیدند و از اینها را با دست خطا و ناسها که بود اب ارسالان ایشانرا بهر حکم مملکت فرستاد

در کتب اسلام امانت کرد و از زبان رسو ما مارش کتبی - انوار از نام در هر وقت و کسالت به مانند بر ما در کتب

Resim 1. Alp Arslan ve Nizâmülmülk. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1654.

Resim 2. Alp Arslan tahtta. Edinburg Universitesi Kütüphanesi, Arap 20.

Resim 3. Alp Arslan tahtında oturarak Harezmsahhıyı dinliyor. Edinburg Universite Kütüphanesi, Arap 20.

بود آلب ارسلان ایضا زبجه ملک خردت داد و تهنوت اسلام امانت کند و از ایشان رسوم امانت می بردن ازین فالواری ملک
 میانه بدین درواری که و هفتاد کردند و سلیماناه در سال طهر روز است و آلب ارسلان در ده ساله آمدن و در وقت است

سلیمان ارکان گرفته و از شاه خیران و عارف بود و در نام طغر بیک رسو و مشهورها است سلطان ایضا طغر بیک هم بزنگار
 بود و اولی که در سینه نبع و عیش و رابعه ایماق افکار و وفاتش بر شهرک بیبه طغریش و از آن خانه او بود در سینه خورش
 و خنجر و ایضا نام مدت ملک بیت و شش سال بود طغر بیک بخواب درگاه اول آسمان برده و بر سینه بد که همه بخوابی کند
 عذر از گفتند و اعتقاد سال هجرت طغر بیک در سینه طغر بیک در معاری بالکان دولت گفته بود که مثل مردم ممان جز با کت
 کیندی است که دست باری و می بردند تا پیش برسد و بند اراده او را خواهند گشت اضطراب ناید چون کشاید ش
 ۱۱۱

Resim 4. Alp Arslan. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1653.